

ANNA CHABASIŃSKA

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim

Powstawanie oraz instytucjonalne przeobrażenia struktur organizacyjnych związków wyznaniowych na Ziemi Lubuskiej w latach 70. i 80. XX wieku

Rozważania na temat powstawania oraz instytucjonalnych przeobrażeń struktur organizacyjnych związków wyznaniowych można rozpocząć od ogólnego stwierdzenia, iż ich konieczność wynika z komplikujących się relacji i różnicujących się potrzeb społecznych, których kumulacja może przybrać określony kształt organizacyjny. Specyfika instytucji wyznaniowych wskazuje, iż potrzebą ludzi wierzących jest zapewnienie ciągłości życia religijnego, a także integracja działań. W lokalnym wymiarze instytucjonalizacja stanowi odzwierciedlenie tendencji charakterystycznych dla szczebla centralnego, przy uwzględnieniu regionalnych uwarunkowań.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie trwającej w „epoce gierkowskiej” i latach 80. XX w. rywalizacji funkcjonujących na Ziemi Lubuskiej związków wyznaniowych z nowopowstającymi inicjatywami religijnymi. Autorka stara się wskazać, które elementy organizacji tworzących się związków mniejszości wyznaniowych oraz prowadzonej przez państwo polityki, zadecydowały o atrakcyjności oferty religijnej, innej niż tradycyjnie znana na obszarze Ziemi Lubuskiej. Zamierzeniem autorki jest także ukazanie zmian w strukturach organizacyjnych, istniejących już instytucji religijnych.

I

Spoleczno-kulturowa dyferencjacja lat 70. i 80. w niedużym stopniu wpłynęła na dekoncentrację rynku religijnego Ziemi Lubuskiej. Jej peryferyjne usytuowanie względem większych ośrodków miejskich ograniczało wpływ nowych ruchów religijnych na wyznaniowe wybory mieszkańców. Należy zwrócić uwagę, iż nowopowstające związki wyznaniowe organizowały swoje struktury dopiero w drugiej połowie lat 80. w oparciu o niewielkie grupy wiernych, często powiązane rodzinnymi więzami¹. Na tym tle wyróżniali się jedynie działający od 1986 r. na terenie Sarbiewa wyznawcy Ewangelicznego Związku Braterskiego, którzy po połączeniu w 1988 r. z gorzowską placówką, stali się drugim po województwie koszalińskim największym skupiskiem wiernych (w sumie około 30 osób)².

Niewielki udział nowych ruchów religijnych w lokalnym rynku wyznaniowym spowodował, iż międzywyznaniowa konkurencja zawężona została głównie do współzawodnictwa z dotychczasowymi uczestnikami przestrzeni religijnej, z których najbardziej wymagającym rywalem pozostawał Kościół rzymskokatolicki. Realizowane przez niego, o szerokim zasięgu społecznym, projekty aktywizacji katolickich wiernych wymuszały na mniejszych związkach wyznaniowych konieczności przedstawienia kontroferty, która z jednej strony wyrażałaby ich unikatowość, z drugiej zaś, stwarzałaaby wśród wiernych poczucie współuczestnictwa w kreowaniu tożsamości wyznaniowej mieszkańców Ziemi Lubuskiej.

W wymiarze Ziemi Lubuskiej o dekoncentracji rynku religijnego, można mówić głównie w kontekście dekompozycji federacyjnej struktury Zjednoczo-

¹ W latach 80. odnotowani zostali przez lubuską administrację wyznaniową wyznawcy m.in. Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych Dni Ostatnich, Archiwum Państwowe w Gorzowie Wlkp. (dalej: APG), Urząd Wojewódzki w Gorzowie Wlkp. (dalej: UWG), sygn. 1377, Zestawienie zbiorcze dot. liczby księży oraz kościołów, kaplic wyznań nierzyskokatolickich, działających na terenie woj. zielonogórskiego wg stanu na 1.10.1986 r., k. 4, Nowoapostolskiego Stowarzyszenia Wyznaniowego, Jednoty Braci Polskich, APG, UWG, sygn. 1437, Informacja o zborze „Chrystianie”, k. 21, czy Stowarzyszenia Buddyjskiego Karma Kagyu w Polsce, APG, UWG, sygn. 1445, Pismo Stowarzyszenia Buddyjskiego Karma Kagyu w Polsce do UW WdSW w Gorzowie Wlkp., 23.03.1987 r., k. 15.

² APG, UWG, sygn. 1391, Pismo Rady Starszych Ewangelicznego Związku Braterskiego do UW WdSW w Gorzowie, 06 I 1988 r., k. 8; *ibidem*, Pismo Rady Starszych Ewangelicznego Związku Braterskiego do UW WdSW w Gorzowie, 3.10.1988 r., k. 14; APG, UWG, sygn. 1437, Informacja o zborze „Chrystianie”, k. 21.

nego Kościoła Ewangelicznego (dalej: ZKE). Instytucjonalne ożywienie, jakie miało miejsce w latach 80. skutkowało usankcjonowaniem wieloletnich dążeń Kościołów członkowskich (na Ziemi Lubuskiej byli to głównie wyznawcy Kościoła Chrześcijan Wiary Ewangelicznej (dalej: KCHWE), które do tego czasu, pod przymusem funkcjonowały w ramach jednej organizacji religijnej³. W wyniku doktrynalnych podziałów w 1987 r. wyodrębniły się na Ziemi Lubuskiej trzy zbory Chrześcijańskiej Wspólnoty Zielonoświątkowej⁴ (dalej: CHWZ): w Lubsku (54 wyznawców)⁵, Nowej Soli (80 wyznawców) i Kostrzynie nad Odrą (17 wyznawców)⁶. Z kolei w 1988 r. Zarząd KCHWE utworzył zbor w Gorzowie Wlkp. i placówkę w Barlinku⁷. Jednocześnie rozpoczął się naturalny proces łączenia mniejszych grup religijnych o podobnych aksjologicznych odniesieniach, w większe organizmy instytucjonalne. W ten sposób w styczniu 1985 r. wierni Kościoła Chrystusowego z Żar (blisko 100 wyznawców), po wyjeździe z województwa przewodniczącego zboru przeszli do zielonoświątkowców⁸. Podobnie w 1987 r. przyłączyli się do zboru w Nowej Soli wierni Chrześcijan Bez Osobliwego Wyznania (50 osób), tworząc prężną wspólnotę, z własnym przełożonym zboru, domem modlitwy i szkołą niedzielną⁹. Rok później nowosolski zbor uchwałą członków zboru wystąpił z CHWZ i przystąpił do Kościoła Zielonoświątkowego¹⁰. Ten ostatni w drugiej połowie 1988 r. na terenie

³ Proces rozpadu tego sztucznego tworu organizacyjnego rozpoczął się w 1983 r., kiedy to na skutek doktrynalnych sporów odłączyła się grupa zborów, tworzących od 1986 r. CHWZ.

⁴ Organizatorem i inicjatorem ich powstania był Stanisław Duszkiewicz z Nowej Soli, który wchodził w skład Rady Krajowej CHWZ, APG, UWG, sygn. 1377, Zestawienie zbiorcze dot. liczby księży oraz kościołów, kaplic wyznań nierzymskokatolickich, działających na terenie woj. zielonogórskiego wg stanu na 1.10.1986 r., k. 5.

⁵ APG, UWG, sygn. 1394, k. 12.

⁶ APG, UWG, sygn. 1392, Notatka służbowa, 18 V 1987, k. 138; *ibidem*, Notatka z rozmowy z M. Kalatą, 18 V 1987 r., k. 138.

⁷ APG, UWG, sygn. 1383, Pismo Zarządu KCHWE do Urzędu Wojewódzkiego (dalej: UW) Wydział do spraw Wyznań (dalej: WdsW) w Gorzowie Wlkp. 14.05.1988 r., k. 24.

⁸ APG, UWG, sygn. 1377, Zestawienie zbiorów dot. liczby księży oraz ilości kościołów, kaplic wyznań nierzymskokatolickich, działających na terenie woj. zielonogórskiego wg stanu na 31.10.1986 r., k. 4.

⁹ APG, UWG, sygn. 1389, Pismo CHWZ do UW WdsW w Gorzowie, 03.02.1987 r., k. 13; *ibidem*, Oświadczenie członków zboru Chrześcijan bez Osobliwego Wyznania, 16 III 1987 r., k. 12.

¹⁰ APG, UWG, sygn. 1395, Pismo Zarządu Kościoła Zielonoświątkowego do UW WdsW w Zielonej Górze, 18.04.1989 r., k. 45.

Ziemi Lubuskiej poza zbozem w Nowej Soli miał już zorganizowane 2 zbory w: Gubinie „Betlejem” i Gorzowie Wlkp. „Betezda” oraz 3 placówki w: Świebodzinie, Zielonej Górze, Żarach¹¹. Podobne próby konsolidacji pojawiały się incydentalnie także w Kościele prawosławnym, który tracąc swoich wiernych na rzecz odradzającego się Kościoła grekokatolickiego, lokalnie czynił organizacyjne starania o zintegrowanie przesiedleńców z akcji „Wisła” w ramach jednego Kościoła¹².

II

Próby dokładnego określenia charakteru struktury wyznaniowej lubuskiego społeczeństwa, jak i liczebności poszczególnych wspólnot religijnych natrafiają na szereg przeszkód wynikających zarówno ze sposobu zbierania danych, jak i pojawiających się deformacji i nadużyć przy ich opracowywaniu. Z tego punktu widzenia korzystnie na charakter materiału badawczego wpłynęła reforma administracyjna z 1975 r., która podzieliła dotychczasowe województwo zielonogórskie na dwa mniejsze – północne (województwo gorzowskie) i południowe (województwo zielonogórskie). Dzięki temu możliwym stało się uwzględnienie przeobrażeń poszczególnych Kościołów i związków wyznaniowych w mniejszym wymiarze niż dotychczas. I tak, porównując zestawienia dotyczące województwa gorzowskiego z lat 1976 i 1983 (zob. tabele nr 1 i nr 2), można zauważyć, iż większość środowisk wyznaniowych odnotowała spadki liczby wiernych, a w konsekwencji także liczby parafii i obiektów sakralnych. W przypadkach niektórych z nich były one znaczące (zwłaszcza Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny – dalej: PAKP¹³, Polski Kościół Chrześcijan

¹¹ *Ibidem*, Wykaz zborów i placówek Kościoła Zielonoświątkowego 28.07.1988 r., k.47; APG, UWG, sygn. 1392, Pismo zboru „Betezda” w Gorzowie Wlkp. do UW WdSW w Gorzowie, 6.04.1988 r., k. 68.

¹² Według władz wyznaniowych takie starania podejmował prawosławny ks. Mikołaj Poleszczuk z parafii przemkowskiej. Także w zielonogórskim WdSW powstawały koncepcje „sugerowania” prawosławnym duchownym możliwości odprawiania w ich kościołach grekokatolickich nabożeństw, APG, UWG, sygn. 1404, Informacja na temat sytuacji w środowisku grekokatolików województwa zielonogórskiego (b.d.), k. 13.

¹³ Przyczyną spadku liczby wyznawców PAKP był wzrost separatystycznych dążeń grekokatolickich wiernych. Jak wskazują dane z drugiej połowy lat 80. liczba grekokatolików w województwie zielonogórskim wynosiła 600 osób, a w gorzowskim blisko 200. Przykładowo – w prawosławnej parafii gorzowskiej grekokatolicy stanowili połowę wiernych. Jeszcze większy odsetek, bo blisko 2/3 ogółu wiernych, stanowili w parafii w Brzozie i Ługach, Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Urząd do spraw

Baptystów – dalej: PKCHB, ZKE). Tendencja wzrostowa dotyczyła jedynie dwóch wspólnot: Kościół Ewangelicko-Augsburski (dalej: KE-A) (z 85 do 500 wiernych)¹⁴ oraz Kościół Adwentystów Dnia Siódmego (dalej: KADS) (z 8 do 20 wiernych). W przypadku Kościoła metodystycznego, Związku Wolnych Badaczy Pisma Świętego oraz Świeckiego Ruchu Misyjnego „Epifania” można mówić o stabilizacji na poziomie odpowiednio 60, 10 i 20 wiernych.

Odmienne przedstawiała się sytuacja wyznaniowa w południowej części Ziemi Lubuskiej. Według zestawień z 1976 r. oraz 1986 r. (por. tabele nr 1 i nr 3), spadek liczby wiernych dotknął jedynie trzy wspólnoty: PAKP, Wyznanie Mojżeszowe, Starokatolicki Kościół Mariawitów, natomiast pozostałe odnotowały niewielkie wzrosty, stabilizując swoją pozycję na mapie wyznaniowej województwa zielonogórskiego.

Tabela 1. Wybrane dane statystyczne dotyczące stanu posiadania mniejszości religijnych na Ziemi Lubuskiej w 1976 r.

Mniejszości wyznaniowe (województwo gorzowskie i zielonogórskie)	Parafie i placówki	Duchowni, starsi zboru	Obiekty sakralne	Wierni
1. PAKP				
gorzowskie	4	2	1	3 450
zielonogórskie	4	3	4	3 500
2. KE-A				
gorzowskie	2	b.d.*	1	85
zielonogórskie	5		6	330
3. Kościół polskokatolicki				
zielonogórskie	5	5	5	271
4. PKCHB				
gorzowskie	2	1	1	165
zielonogórskie	1	1	1	103
5. ZKE				
gorzowskie	2	2	1	90
zielonogórskie	4	6	1	160

Wyznań (dalej: UdsW), spis 132/165, s. 62.

¹⁴ Znaczny przyrost liczby wiernych był konsekwencją diecezjalnej reorganizacji z 1967 r., której skutkiem było utworzenie gorzowskiej parafii, a w konsekwencji zintegrowanie ewangelickich wiernych. Następnym etapem było przyłączenie do parafii stacji kaznodziejskich w Międzyrzeczu (1968) oraz Słubicach (1973).

6. KADS gorzowskie zielonogórskie	1 3	b.d. 2	1 3	8 78
7. Chrzęścianie Bez Osobliwego Wyznania zielonogórskie	2	8	b.d.	80
8. Starokatolicki Kościół Maria-witów zielonogórskie	b.d.	b.d.	b.d.	65
9. Kościół Metodystyczny gorzowskie	1	2	1	57
10. Świecki Ruch Misyjny „Epi-fania” gorzowskie zielonogórskie	1 3	3 6	2** 3	18 29
11. Związek Religijny Wyznania Mojżeszowego zielonogórskie	1	b.d.	2	29
12. Zrzeszenie Wolnych Badaczy Pisma Świętego gorzowskie	1	1	b.d.	10
13. Stowarzyszenie Badaczy Pi-sma Świętego zielonogórskie	2	b.d.	b.d.	7

*brak danych (b.d.) **punkty modlitwy

Źródło: K. Urban, *Mniejszości religijne w Polsce 1945-1991 (zarys statystyczny)*, Kraków 1996, tabele 89-106, s. 243-275.

Zmniejszenie liczby wyznawców w latach 80., nie oznaczało w praktyce likwidacji jednostek organizacyjnych Kościołów i związków wyznaniowych. Według danych organów administracji wyznaniowej, wszystkie rejestrowane w latach 50. wspólnoty religijne, w końcu lat 80. nadal posiadały (choć często w okrojonej formie) swoje ośrodki na Ziemi Lubuskiej. Z pewnością ich instytucjonalnemu umocnieniu sprzyjała przyjęta w 1971 r. ustawa o tytułach własności obiektów sakralnych i innych nieruchomości użytkowanych przez Kościoły i związki religijne na terenach „Ziem Odzyskanych”, która choć w zamierzeniach była propagandowym posunięciem skierowanym głównie do wier-

nych Kościoła rzymskokatolickiego, tym niemniej regulowała kwestie własności kościelnej wszystkich osób prawnych na Ziemiach Zachodnich, dając perspektywę dalszego rozwoju¹⁵.

Administracyjne zmiany z połowy lat 70. nie ustrzegły WdsW (gorzowskiego i zielonogórskiego) oraz Wydziału IV Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych (dalej: WUSW) w Gorzowie Wlkp. przed błędami, które odzwierciedlały faktyczny stosunek państwowej administracji do środowisk mniejszościowych, wciąż sytuowanych na marginesie życia społecznego, nigdy nie będących podmiotami rzetelnej, pogłębionej analizy. Już na poziomie gmin powstawały opracowania, które niejednokrotnie zawierały fikcyjne dane oparte na szacunkach bądź też na statystykach zgromadzonych w latach wcześniejszych. Proces ich powielania przez władze wojewódzkie prowadził do wytwarzania dokumentów nieodzwierciedlających faktycznej sytuacji wyznaniowej na badanym obszarze. Poza tym, organy wyznaniowe w swoich sprawozdaniach w różny sposób traktowały niezarejestrowane na ich terenie wspólnoty religijne, pomijając fakt ich istnienia, bądź też ujmując je w statystykach. Przykładowo, zielonogórskie materiały WdsW uwzględniały w swoich zestawieniach zarówno Świadków Jehowy, jak i Kościół greckokatolicki (tabela nr 3), podobne rozwiązanie przyjął Wydział IV WUSW w Gorzowie Wlkp. (tabela nr 4), gdy tymczasem gorzowska administracja, zgodnie z zasadą legalizmu, pomijała w swoich zestawieniach istnienie nieuznawanych wspólnot religijnych, stwarzając tym samym nierzeczywisty obraz stosunków wyznaniowych (tabela nr 2). W końcu, sporządzane raporty obarczone były merytoryczną niestarannością, polegającą na nieprofesjonalnym kwalifikowaniu poszczególnych grup religijnych do przynależnych im Kościołów i wspólnot wyznaniowych oraz niedostrzeganiu pojawienia się nowych ruchów religijnych. W ten sposób „przeoczono” m.in. fakt rozpadu ZKE i powstania niezwykle dynamicznie się rozwijających wspólnot zielonoświątkowych czy też wciąż nieumiejętnie interpretowano tożsamość wyznaniową przesiedleńców z akcji „Wisła”, czego dowodem było zaliczanie w niektórych wypadkach wszystkich prawosławnych wiernych do Kościoła greckokatolickiego (tabela nr 4). Funkcjonujący w strukturach administracji automatyzm był także przyczyną nieuwzględniania w statystykach, nieznanym

¹⁵ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)*, Kraków 2006, s. 283.

dotychczas nurtów religijnych, jakimi niewątpliwie byli np. buddyści, choć istniały materiały świadczące o ich działalności na Ziemi Lubuskiej.

Tabela 2. Dane statystyczne dotyczące liczby wiernych, rozmieszczenia wspólnot nierzyskokatolickich w województwie gorzowskim. Stan na październik 1983 r.

Nazwa kościoła, zboru lub związku wyznaniowego	Liczba i miejsce parafii, placówek, zborów	Liczba wiernych
PAKP	3 parafie (Gorzów Wlkp., Barlinek, Ługi - Brzoza)	1000
KE-A	1 parafia (Gorzów Wlkp.), placówka (Słubice)	500
PKCHB	1 zbor (Gorzów Wlkp.)	70
ZKE	1 zbor (Barlinek), placówka (Gorzów Wlkp. Skwierzyna)	50
Kościół Metodystyczny	1 zbor (Międzyrzecz)	60
KADS	1 parafia (Gorzów Wlkp.)	20
Muzułmański Związek Religijny	1 parafia (Gorzów Wlkp.)	20
Zrzeszenie Wolnych Badaczy Pisma Świętego	1 zbor (Dębno)	10
Świecki Ruch Misyjny „Epifania”	1 zbor (Gorzów Wlkp.)	20
Nowoapostolskie Stowarzyszenie Wyznaniowe	2 zbory (Słubice, Kostrzyn)	20

Źródło: APG, UWG, sygn. 2061, Pismo UW w Gorzowie Wlkp. do Komitetu Wojewódzkiego PZPR – Informacja dotycząca ugrupowań religijnych i ich wpływu na kształtowanie postaw społeczno-politycznych ludności w województwie gorzowskim, 28 X 1983 r., 10-14.

Tabela 3. Dane statystyczne dotyczące liczby wiernych, duchownych, obiektów sakralnych oraz rozmieszczenia wspólnot nierzyskokatolickich 1986 r. w województwie zielonogórskim

Nazwa kościoła, zboru lub związku wyznaniowego	Liczba								
	księży	duchownych	kaznodziej	przewodniczących zboru	parafii + stacje kaznodziejskie, placówki, zbory	kościołów	kaplic	domów modlitwy	wyznawców
PAKP	3	-	-	-	4	4	1	-	950
KE-A	1	-	-	-	2+2	2	3	-	450

Kościół polskokatolicki	5	-	-	-	6	6	-	-	350
Kościół greckokatolicki	1	-	-	-	-	-	-	-	300
ZKE	-	-	4	3	4+1	-	4	1	200
Chrześcijanie Bez Osobliwego Wyznania	-	-	-	4	4	-	2	2	200
KADS	-	3	-	-	3	-	2	1	150
Nowoapostolskie Stowarzyszenie Wyznaniowe	-	1	-	-	1+2	-	1	1	70
Świecki Ruch Misyjny „Epifania”	-	3	-	-	3	-	-	3	50
PKCHB	-	1	-	-	1	-	4	-	40
Wyznanie Mojżeszowe	-	-	-	1	1	-	1	-	20
Stowarzyszenie Badaczy Pisma Świętego	-	-	-	2	2	-	-	2	15
Kościół Metodystyczny	-	1	-	-	1	-	-	1	10
Prostacy	W Zielonej Górze uczęszczają na wspólne nabożeństwa z Chrześcijanami Bez Osobliwego Wyznania								7
Świadkowie Jehowy*				7 znanych	17	-			2000
Kościół Jezusa Chrystusa Świętych Dni Ostatnich*		1			2				7

* Wspólnoty religijne nie zarejestrowane

Źródło: APG, UWG, sygn. 1377, Zestawienie zbiorów dot. liczby księży oraz ilości kościołów, kaplic wyznań nierzymskokatolickich, działających na terenie woj. zielonogórskiego wg stanu na 31.10.1986 r., k. 3.

Tabela 4. Dane statystyczne dotyczące liczby wiernych, duchownych, obiektów sakralnych oraz rozmieszczenia wspólnot nierzymskokatolickich 1988 r. w województwie gorzowskim

Nazwa kościoła, zboru lub związku wyznaniowego	Parafie (zборы)	Placówki (stacje kaznodziejskie)	Liczba wyznawców
KE-A	Gorzów Wlkp.	Słubice Międzyrzecz	100
PKCHB	Gorzów Wlkp.	Gościm Słubice	60
Kościół greckokatolicki	Ługi Brzoza Kęszycza Osiecko	-	504 30 30 20

Świadkowie Jehowy	18 zborów (m.in. Barlinek, Gorzów Wlkp., Dębno, Strzelce Krajeńskie), 80 ośrodków, 56 ruchomych punktów sakralnych	-	1200
ZKE	Skwierzyna	-	20
KADS	Gorzów Wlkp.	-	8
Świecki Ruch Misyjny „Epifania”	Gorzów Wlkp.	Kamień Mały	15
Kościół Metodystyczny	Międzyrzecz	-	20
Muzułmańska Gmina Wyznaniowa	Gorzów Wlkp.	-	10
Kościół polskokatolicki		Gorzów Wlkp.	30

Źródło: opracowanie własne na podstawie Archiwum Instytutu Pamięi Narodowej oddział w Szczecinie, sygn. 05/11 t. 68, Ocena stanu zagrożenia województwa według zakresu działań Wydziału IV, 29 IV1988, k. 7-17.

III

Na instytucjonalne wybory Kościołów i związków wyznaniowych jako uczestników życia społecznego wpływał nie tylko system polityczny z jego legislacyjnymi rozwiązaniami, ale także zdefiniowane przez nie same, wewnętrzne cele i formy działalności religijnej. W tej płaszczyźnie, po jednej stronie wyznaniowego dyskursu znajdowały się Kościoły tzw. tradycyjne, po drugiej – stosunkowo młode ruchy religijne o nowych kulturowych paradygmatach.

Te pierwsze charakteryzowały się mocno zbiurokratyzowanymi strukturami i skostniałymi, opartymi na paternalizmie formami religijnej aktywności, które niejednokrotnie były niedostosowane do zmieniających się uwarunkowań i pojawiających się oczekiwań wiernych¹⁶. Z tych też przyczyn, Kościoły te samoistnie redukowały swoją ofertę do potrzeb starszego pokolenia wyznawców, czego odzwierciedleniem był spadek liczby dzieci w punktach katechetycznych, utrata cykliczności nabożeństw, wynikająca także z braku duchownych, a w konsekwencji reorganizacja wielu parafii.

¹⁶ Przykładowo władze uważały, iż przyczyną kryzysu w Kościele prawosławnym była – mimo istniejących warunków do stabilizacji – stagnacja i niezaradność kierownictwa Kościoła, a także praktykowanie feudalnych metod rządzenia; S. Dudra, *Kościół prawosławny na ziemiach zachodnich i północnych Polski po II wojnie światowej* Zielona Góra 2004, s. 74.

W wyraźnej kontrze do przedstawionego powyżej organizacyjnego wzorca funkcjonowania wspólnot wyznaniowych działały środowiska konfesyjne wywodzące się z ruchów religijnych, zwykle o protestanckiej proveniencji¹⁷, nie opartej na regionalnym tradycjonalizmie. Wykazywały one znacznie większą elastyczność i zdolność do adaptacji w zmieniających się warunkach, czego przykładem mogą być doktrynalnie uzasadnione ułatwienia przy wyborze przez wspólnotę zborową kapłana. Poza tym, ich słabo udokumentowana historia misyjności w Polsce, zmuszała je do poszukiwań innych źródeł identyfikacji, co zwykle warunkowało odmiennosć stosowanych przez nie form ewangelizacji¹⁸.

Charakterystycznym zjawiskiem dla tych społeczności był proces standaryzacji i porządkowania organizacyjnych oraz religijnych przestrzeni ich funkcjonowania, także w oparciu o międzynarodowe wzorce. Wytwarzana poprzez ujednolicanie form życia religijnego, atmosfera uczestnictwa w religijnym przedsięwzięciu wykraczającym poza wymiar lokalny, nadawała mu globalny charakter, mając na celu wzmocnienie wewnętrznej tożsamości grupy. Tego typu strategię wykorzystywali m.in. Świadkowie Jehowy, wprowadzając zasady jedności czasu i sposobu organizowania oraz przeprowadzania zebrań w Salach Królestwa¹⁹ czy też zielonoświątkowcy, ujednolicający pentekostalną religijność, poprzez amerykanizację wzorców pobożności²⁰.

Wszystkie te organizacyjne przedsięwzięcia przyniosły w konsekwencji oczekiwaną stabilizację struktur, pozwalającą realizować szeroki wachlarz religijnych potrzeb wiernych, począwszy od systematycznych nabożeństw w zborach i nauki religii w salkach katechetycznych²¹, aż do bardziej spektakularnych

¹⁷ Ich misyjna działalność w Polsce rozpoczynała się w dopiero w drugiej połowie XIX w. i później (baptyści, adwentyści, ruchy badackie, zielonoświątkowcy).

¹⁸ Na XXI Synodzie PKCHB wśród zadań wyznaczonych na początek lat 70. pojawiła się kwestia uaktywnienia i konsolidacji wewnętrznej zborów, która miała wyprzedzać działania misyjne na zewnątrz, „Słowo Prawdy” 1969, nr 1, s. 4-5.

¹⁹ Na całym świecie, w każdym tygodniu odbywa się pięć zebrań, w tym samym czasie i według tego samego scenariusza, zob. M. Libiszowska-Żółtkowska, *Konwertyci nowych ruchów religijnych*, Lublin 2003, s. 116.

²⁰ *Ibidem*, s. 130-131.

²¹ Przykładowo, już na początku lat 70. szczególnie dobrą organizację wykazywały zbory ZKE. I tak – w Zielonej Górze i Skwierzynie wierni spotykali się na nabożeństwach trzy razy w tygodniu, a w zborze w Świebodzinie cztery razy, APG, UWG, sygn. 1382, Wykaz zborów i placówek ZKE w Zielonej Górze. Stan na 1970 r., k. 283. Systematycznie w zborach ZKE oraz u gorzowskich baptystów już od drugiej połowy lat 60. prowadzone były punkty katechetyczne, w których liczba uczących się dzieci przekraczała 30 osób, APG, UWG, sygn. 1375, Pismo Parafii w Gorzowie Wlkp. do

wydarzeń, jakimi niewątpliwie były organizowane przez Świadków Jehowy cykliczne zgromadzenia religijne²².

Na osiągnięcie stabilizacji grupy wpływała nie tylko organizacyjna mobilizacja, ale również wewnętrzne przekonanie jej członków o jedności postaw i dążeń. Występująca spójność ideowa z jasno sprecyzowanym celem działania²³ charakteryzowała przede wszystkim niewielkie, zintegrowane środowiska konfesyjne. Wierni tych wspólnot byli w dużej części młodym pokoleniem konwertytów, zafascynowanych religijną odmiennością, gdzie członkostwo wynikało z aktu wyboru, czego efektem stawała się większa determinacja przy realizowaniu wyznaczonych przez wspólnotę zadań²⁴.

PWRN w Zielonej Górze, 18.09.1970 r., k. 67; APG, UWG, sygn. 1382, Pismo ZKE zbór w Zielonej Górze do PWRN w Zielonej Górze, 29.11.1967 r., k. 129. Równie dobrze zorganizowane były parafie polskokatolickie, gdzie msze odprawiane były w niedzielę i święta oraz dni powszednie. Żarska parafia posiadała także przykościelną organizację w postaci lokalnego Towarzystwa Niewiast Adoracji Najświętszego Sakramentu, APG, UWG, sygn. 1418, Sprawozdanie z działalności duszpasterskiej za rok 1967 parafii „Dobrego Pasterza”. s. 162. Znacznie później systematyczność nabożeństw została wprowadzona u gorzowskich adwentystów, bo dopiero w 1987 r., kiedy to spotkania odbywały się w każdą sobotę w prywatnym domu. Wcześniej miały miejsce regularnie – raz w miesiącu, APG, UWG, sygn. 1381, Notatka służbowa, k. 20, relacja z rozmowy ze starszym zboru KADS w Gorzowie Janem Przerywaczem (Gorzów Wlkp., 12.10.2012).

²² Według informacji WdsW w Zielonej Górze, w 1986 r. w ciągu pierwszych dziesięciu miesięcy Świadkowie Jehowy zorganizowali na terenie województwa ponad 48 zgromadzeń, z których każde liczyło od 100 do 450 osób, APG, UWG, sygn. 1377, Informacja dotycząca działalności i stanu liczebnego Świadków Jehowy na terenie województwa zielonogórskiego na 31.10.1986 r., k. 1.

²³ W swoich statutach niektóre Kościoły i związki wyznaniowe dokładnie precyzowały cele działalności wspólnoty, w tym także parafii, czy zborów, wymieniając wśród nich działania wykraczające poza obręb wspólnoty i wymagające dodatkowej aktywności poszczególnych członków grupy: akcje religijno-oświatowe (PKCHB), praca kolporterska, propagandowa (Stowarzyszenie Świecki Ruch Misyjny „Epifania”), nauczanie i szerzenie znajomości Pisma Świętego (ZKE), prowadzenie odczytów religijno-ewangelizacyjnych, rozpowszechnianie literatury religijnej (KADS), działalność ewangelizacyjna, wychowawczo-oświatowa (Stowarzyszenie Badaczy Pisma Świętego). Działanie na rzecz ograniczenia negatywnych aspektów więzi międzyludzkich i życia społecznego, jak w szczególności: wykluczenie społeczne, ubóstwo, bezdomność, uzależnienia, demoralizacja oraz przestępczość (Kościół Zielonoświątkowy).

²⁴ Eileen Barker uważa, że ruchy składające się w przeważającej mierze z członków należących do pierwszego pokolenia odznaczają się większą gorliwością niż wyznania głównych nurtów religijnych, które z upływem czasu objawiają skłonność do stagnacji i „zinstytucjonalizowania”, E. Barker, *Nowe ruchy religijne*, Kraków 2002, s. 53.

Ważnym czynnikiem integrującym członków grupy była – stworzona dzięki liberalizacji polityki wyznaniowej – wspomniana już możliwość dopasowania religijnej oferty do potrzeb i upodobań wiernych²⁵. W ten sposób, utrzymując swoje dotychczasowe funkcje (stwarzanie warunków do komunikacji i podtrzymywania społecznych więzi, podtrzymywanie instytucji rodziny, małżeństwa, pogłębianie znajomości Biblii itp.), instytucje kościelne wkroczyły w obszary aktywności, które były dotychczas rezerwowane dla państwa (głównie rola edukacyjna²⁶ oraz społeczna (w tym walka z patologiami) propagowanie zdrowego stylu życia²⁷). Powyższa działalność zgodnie z intencją władz miała przybrać postać organizacyjnej współpracy z Chrześcijańskim Stowarzyszeniem Społecznym (CHSS), będącym w zamyśle rządzących platformą dialogu państwa ze społeczeństwem²⁸. Podejmowały ją głównie środowiska adwentystyczne oraz ewangeliczno-baptystyczne²⁹.

Z przeprowadzonych badań wynika również, że trwałość terenowych ośrodków stała się pochodną realizowanej koncepcji angażowania wszystkich członków wspólnoty nie tylko w uczestnictwo w życiu religijnym grupy, ale także w wypełnianie pracochłonnych ról wykraczających poza jego obszar. Wprowadzany jednocześnie system nadzoru nad ich wykonaniem silnie wiązał uczestników w ramach wspólnoty i dawały możliwość samorealizacji. Najbar-

²⁵ W 1985 r. Wydział IV WUSW w Zielonej Górze, opisując działalność Kościołów i związków wyznaniowych, wskazywał, iż oddziaływanie na wiernych ma wzrastającą tendencję. Przejawiało się to w różnorodnych – zarówno tradycyjnych jak i nowych formach, zalecanych przez kierownictwa tych kościołów, AIPN oddział w Poznaniu, sygn. 060/275, Plan pracy Wydziału IV WUSW na rok 1985, 15.01.1985 r., k. 72.

²⁶ Jak czytamy w planie pracy Wydziału IV WUSW – jest to tym bardziej możliwe wobec postawy kadry wychowawczo-dydaktycznej oraz bezwładu organizacyjnego i małej atrakcyjności świeckich organizacji młodzieżowych, *ibidem*, Plan pracy Wydziału IV WUSW na rok 1985, 15.01.1985 r., k. 76.

²⁷ Gorzowscy adwentyści w drugiej połowie lat 80. nawiązali kontakt ze stowarzyszeniem „Zdrowe Życie”, relacja z rozmowy ze starszym zboru KADS w Gorzowie Janem Przerywaczem (Gorzów Wlkp., 12.10.2012), relacja z rozmowy z pastorem zboru KCHB w Gorzowie Wlkp. Dariuszem Chudzikim (Gorzów Wlkp., 3.08.2012).

²⁸ W 1988 r. na terenie województwa gorzowskiego CHSS liczyło około 250 członków i sympatyków, a jego działalność ograniczała się jedynie do zebrań i udzielania pomocy charytatywnej. Stowarzyszenie utrzymywało dobre stosunki z władzami politycznymi, włączając się m.in. do organizacji oficjalnych uroczystości państwowych, AIPN Sz, sygn. 5/11, Ocena stanu zagrożenia województwa według zakresu działań Wydziału IV, 29.04.1988 r., k. 15.

²⁹ Relacja z rozmowy ze starszym zboru KADS w Gorzowie Janem Przerywaczem (Gorzów Wlkp. 17.10.2012).

dziej pod tym względem efektywną grupą wyznaniową byli Świadkowie Jehowy, którzy do perfekcji doprowadzili swój system organizacyjny, z powodzeniem funkcjonujący, mimo represyjnej polityki państwa³⁰. Na szczeblu najmniejszej jednostki organizacyjnej, jaką był zbór, członkowie wspólnoty mieli jasno sprecyzowaną pozycję w grupie (sługa zboru i jego zastępca, sługa studiów biblijnych, sługa czasopism i terenu, sługa literatury, sługa rachunków, sługa studium „Strażnicy”) i odpowiadającą jej odpowiedzialność.

Ze względu na diasporowy charakter środowisk konfesyjnych najbardziej kompleksową i spójną formą instytucjonalnej reprezentacji ich interesów był stworzony w 1968 r. zielonogórski oddział PRE, skupiający w swoich strukturach przedstawicieli lubuskich Kościołów chrześcijańskich³¹. System instytucjonalnej współpracy i integracji działań zmierzających do wzmocnienia wizerunku mniejszości wyznaniowych miał być odpowiedzią na rosnącą w społeczeństwie rolę Kościoła rzymskokatolickiego. Tym niemniej, późne powstanie oddziału wskazuje, iż panująca na Ziemi Lubuskiej międzywyznaniowa konkurencja blokowała przez ponad dwadzieścia lat ekumeniczne inicjatywy, ograni-

³⁰ W latach 80. struktura organizacyjna Świadków Jehowy, stanowiąca składową część międzynarodowej organizacji, którą kierowało tzw. Ciało Kierownicze z siedzibą w Nowym Jorku, przedstawiała się następująco: 1) Komitet Oddziału Wyznania Świadków Jehowy w Polsce – znany również pod nazwą Komitet Kraju, w skład którego wchodzi 5 osób pełniących funkcje duchowne na zasadzie dożywotniej. 2) Okręgi – na tym szczeblu stanowiska duchownych piastują tzw. nadzorcy okręgów i ich zastępcy. W każdym okręgu jest jeden nadzorca i jeden zastępca nadzorcy. Są to stanowiska z nominacji, lecz co 2-5 lat osoby je piastujące, na zasadzie rotacji przenoszone są do innych okręgów. 3) Obwody – w każdym okręgu jest 7 -9 obwodów. Stanowiska duchowne na tym szczeblu piastują tzw. nadzorcy obwodu. Są to stanowiska z nominacji, lecz co 2-3 lata są przenoszeni do innego obwodu. 4) Zbory – jest ich w obwodzie ok. 12. Na tym szczeblu występuje liczna kadra ok. tysiąca osób w skali kraju, tzw. pionierów pełnoczasowych, którzy zajmują się wyłącznie agitacją domową (działalność misyjna), nie spełniają posługi religijnej, APG, UWG, sygn. 1378, Struktura organizacyjna, k. 185.

³¹ W jej skład wchodził przedstawiciele sześciu spośród siedmiu ówczesnych członków PRE: z Kościoła polskokatolickiego ks. Bogdan Tymczyszyn (dziekan), ks. Wacław Gwoździwski (proboszcz parafii w Gozdniczy), ks. Tadeusz Piątek (proboszcz parafii w Zielonej Górze), z PAKP ks. Mikołaj Proniński (dziekan), ks. Mikołaj Poleszczuk (proboszcz parafii w Przemkowie), z KE-A ks. Edward Busse (proboszcz parafii w Zielonej Górze), ks. Jan Zajączkowski (administrator parafii w Żarach). Ze ZKE brat Aleksander Kuc (prezbiter okręgu) oraz Zbigniew Heinke (pastor zboru w Zielonej Górze). Kościół Metodystyczny reprezentowany był przez Michała Podgórnego (międzyrzecki pastor), a KCHB przez ks. Leona Dietrycha (pastora zboru w Zielonej Górze).

czając ich zasięg jedynie do międzyparafialnego współdziałania. Istotnym jest również, iż zamysł ekumenicznej współpracy pojawił się w południowej części Ziemi Lubuskiej, co odzwierciedlało wyraźnie zarysowany podział na bardziej prężne i zorganizowane religijnie południe z wiodącym KE-A oraz Kościołem polskokatolickim, oraz znacznie mniej aktywną północ, gdzie Kościół polskokatolicki organizował dopiero w 1983 r. pierwszą i ostatnią zarazem polskokatolicką parafię³². O znaczeniu Kościoła polskokatolickiego w procesie tworzenia ekumenicznej współpracy może świadczyć fakt, iż w rok po rejestracji jego pierwszej i zarazem ostatniej parafii w województwie gorzowskim, próbowano zorganizować w lokalu parafii także gorzowski oddział PRE³³.

Przeobrażenia społeczno-polityczne lat 70. i 80. przeniosły w pewnym stopniu ciężar odpowiedzialności za powodzenie religijnych projektów na wspólnoty wyznaniowe. Liberalizacja polityki wyznaniowej i pluralizujący się rynek religijny stworzyły instytucjonalne możliwości prowadzenia szerszych, niż tylko zapewnienie ciągłości życia religijnego, płaszczyzn aktywności. Kreatywność i umiejętność włączania się w mechanizmy funkcjonujących układów (także w sferze międzynarodowej) wpływały na kondycję poszczególnych środowisk religijnych, różnicując zasięg ich społecznego oddziaływania.

Emergence and institutional transformation of structures of religious organisations in the Lubusz Land in the 1970s-80s

Summary

The article reconstructs religious life of religious minorities in the Lubusz Land in the 1970s-80s. The author focuses on the competition between traditional Churches and religious organisations and new religious initiatives. In effect the existing religious communities transformed and new religious offers appeared, which from the point of view of a new generation of converts constituted a significant qualitative change of the traditional interpretation of religiousness. The

³² APG, UWG, sygn. 1410, Pismo Ordynariusza Diecezji Wrocławskiej ks. Wiesława Skołuckiego do wielbnego ks. Józefa Bryzy, 12.12.1983 r., k. 259.

³³ *Ibidem*, Decyzja UM w Gorzowie Wlkp. Wydział Lokalowy, 11.04.1984 r., k. 226.

article presents ways of mobilising the faithful, broadening the religious offer and its standardisation. The processes are illustrated with the data compiled by local religious authorities and state security services.

**Die Entstehung und institutionelle Wandlungen
der Organisationsstrukturen der Glaubensgemeinschaften
im Lebuser Land in den 70er und 80er Jahren
des 20. Jahrhunderts**

Zusammenfassung

Der Beitrag wurde der Rekonstruktion des religiösen Lebens der Lebuser Glaubensminderheiten im Lebuser Land [*Ziemia Lubuska*] in den 70er und 80er Jahren des 20. Jahrhunderts gewidmet. Die Verfasserin versuchte insbesondere die Problematik der Konkurrenz zwischen den traditionellen Kirchen und Glaubensgemeinschaften und den neu entstehenden religiösen Initiativen näher zu bringen. Infolge dieser Konkurrenz kam es zu organisatorischen Wandlungen in den bestehenden Glaubensgemeinschaften und zur Entstehung neuer religiöser Angebote, die aus der Sicht der jungen Generation der Konvertiten eine wesentliche qualitative Änderung der bisherigen Erfassung der Frömmigkeit darstellten. Es wurden die Formen der Gläubigeraktivierung, die Verbreitungsarten des religiösen Angebotes und seiner Standardisierung dargestellt. Der Veranschaulichung der laufenden Prozesse dienen die in dem Beitrag präsentierten Angaben der lokalen Glaubens- und Sicherheitsorgane.